

Málnási Ferenc

Erdélyi anyanyelvoktatás —
irodalmunk tükrében
XIX.

Anyanyelvoktatásunk a Habsburg-birodalomban (1713–1830),
a reformkorban, a forradalom és szabadságharc korában (1830–1849),
a Habsburg önkényuralom idején (1849–1867)
az anyaországi oktatási rendszerbe tagoltan

XV.

Magyar kalendáriumok

Nagy Sándor *Régi magyar kalendáriumok* (1995) nyomán szóljunk az anyanyelvoktatásunk történetében oly fontos szerepet játszó naptárakról.

Karácsony táján hozta a postás, nagyapám a kalendárium sarkát szeggel átütötte és spárgával az ablak melletti szögre akasztotta. Ettől kezdve lett népes családjá legsűrűbben forgatott könyve... Gyermekéveim sok-sok felejthetetlen téli estéje fűződött ezekhez a régi kalendáriumokhoz.. A ma már vitrinben féltve őrzött régi petróleumlámpa fényénél, a kályhában izzó fahasábok mellett hány este csüngtünk családunk legjobb felolvasója, Anna néném ajkán. Ott, akkor halottam először *történelmünk legdicsőbb eseményeiről*, a versbe szedett időjárési regulákról, no és *Sobri Jóska legendás kalandjairól*. A kalendáriumok tartalma, színvonaluk hűen tükrözi megjelenésük korát, olvasóközönségük érdeklődési körét, magam is több kalendáriumot őrzök, hiszen a maguk korában anyanyelvoktatásunk hűségese katonái voltak, s a napjainkig megőrzött, elnyűtt, régi naptárak ma is olvasásra buzdíthatnak, emlékek tárházai.

A naptárak múltjáról szólva, eredetük az időszámítás kezdetéig nyúlnak vissza. A *babiloniaknak* már az *i. e. VII. században* volt naptáruk. A *kínai naptárrendszer* az *i. e. IV. században* a hónapok helyett 14-15 napos időszakokkal számolt, a *mohamedán naptárak* alapja a holdújév volt. Az *egyiptomiak* tértek át a *napévre*, naptárjaikat papiruszra írták, és mintául szolgáltak a *római naptárrendszer* kialakulásához. A rómaiak első naptárjai még *tíz hónaposok* voltak, az elsőt Mars istenről nevezték

el. A hónap kezdő napját a holdsarló megjelenésekor hirdették ki, és a *kalare*, azaz „kihirdetni” szóból *kalendaenek* nevezték. Innen ered a mai kalendárium elnevezés is. Időszámításunk előtt 46-ig az évbeosztás 355 napos volt, Julius Caesar vezette be a 365 és $\frac{1}{4}$ napos évet. A közhasználatban azonban csak *365 napos* volt, ezért minden negyedik évben beiktattak egy *szökőnapot*. Magyarországon 1587-től a *Gergely pápa által kiigazított naptár* van érvényben.

A magyar kalendáriumok őse a *csísió* volt, amelyben az év legfontosabb napjait versbe — *csíziókba* — foglalták. Az első ilyen 1538-ban jelent meg Krakkóban: *Benczédi Székely István* (1505?–1565), Székelyudvarhelyen született ferences szerzetes, gönci prédikátor *Calendárium*a a csízióval. A következő kalendáriumot már Debrecenben adták ki 1592-ben. Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediája* 8. részének XIX-XX. fejezetében részletes ismertetést közölt a magyar paraszti kalendáriumokról. A kalendáriumkiadás a XVIII-XIX. században is rohamosan emelkedett, amikor az újságot és minden egyéb hírközlő eszközt helyettesítettek, És a tömegtájékoztatásnak úgyszólván egyetlen eszközei voltak. Sok városnak volt saját kiadású naptára. Ma pedig ezek a kalendáriumok gazdag tárházai a gazdálkodási, néprajzi, néporvoslási, időjárás regulákat, szokásokat gyűjtő kutatóknak. A nyomtatott szöveg mellett olykor felbecsülhetetlen értékűek azok az *adatok*, amelyeket e *kalendáriumok üres lapjaira írtak*. Ezek gyakran a családi életről, az akkori időjárásról, elemi csapásról, járványokról tájékoztatják az utókort. Ezek a kalendáriumok a Biblia mellett *családi könyvek* lettek, amelyek az akkori tudományos szinten kielégítették az olvasni tudó egyszerű polgárság és parasztság érdeklődését. Volt bennük naptár, időjárás prognózis a csillagok állásából és egyéb jelekből, orvosi és gazdasági tanácsok, a toldalék fejezetben pedig *találós kérdések, közmondások, vidám történetek és részletek nemzeti történelmünk lapjaiból...* Akadt bennük burkolt politikai célzás is, ez is egyik ok volt arra, hogy az osztrák Helytartótanács, majd Mária Terézia elrendelte a cenzúrázásukat — nem sok eredménnyel. Példányszámuk emelkedett, a Hazai és Külföldi Tudósítások lapja 1809-ben keserűen szóvá is tette, hogy „a magyar népesség Magyarországon és Erdélyben 5 millióra számláltatja magát, ebből csupán kalendáriumot 150 ezernél többet vásárol esztendőnként, a két magyar újságból meg nem veszen kétezer exemplárt, más fontos könyvekből pedig alig veszen 500-at”. (Nagy Sándor, 1995. 8.)

Nagy Sándor könyvéből szemelgetek, főleg az erdélyi településeken megjelent kalendáriumokból: Kolozsvár évszázadokon át Erdély művelődési központja volt, itt összpontosult az erdélyi politikai és kulturális élet. Irodalma már e régi időkben jelentős, amely iskolák, az egyetem és tudományos intézetek felállításával további lendületet kapott. Az *Új és Ó Kalendárium* első példányát 1573-ban adták ki Kolozsváron, *Székely István* szerkesztésében, *Heltai Gáspár* nyomdájában. Az 1578. évi kalendáriumot és a sorozat következő, több példányát az MTA könyvtára őrzi. A szentek és ünnepek megnevezése mellett a csillagok állásából közölt jóslásokat, ezeket bécsi és krakkói „tudós csillagászok” számították ki a magyar kalendáriumok számára. Postajáratokról tudósított, amelyek Béctől Bu-

dán át Nagyszebenig jártak. Nagyszebenben adták ki e kalendárium hasonmását 1785-től, majd a példát követte Brassó. Az 1851. évi naptár az *irodalmi és gazdasági* részen kívül szórakoztató résszel bővült: „Néhány névnap aranybetű” rovatban közölte, hogy milyen ne legyen a kolozsvári lány: „Legyen olyan, mint a folyóirat: mindenki előtt érdekes, de ne legyen olyan, mint a folyóirat, amelyre mindenki előfizethet. Legyen tanítható, mint a papagáj, de ne legyen olyan, mint a papagáj, amely csak ostoba, értetlen dolgokat fecseg. Legyen olyan, mint a tej, a természet hamisítatlan ajándéka, de ne legyen olyan, mint a tej, amely idővel megsavanyodik”. A kalendárium szerkesztésében 1862-ben jelentős változás történt: „*Kolozsvári Naptár*” címmel jelent meg új köntösben, új tartalommal. Már az első szám Erdélyi János, Döbrentei Gábor és Kisfaludy Károly verseiből idézett. „*A történelmi mellékképek*” rovatot pedig teljes egészében a szabadságharc erdélyi hősei emlékének szentelte: Kiss Sándor ezredes, Mikes Kelemen ezredes, Gábor Áron székely határőr őrnagy, Kemény Farkas ezredes emlékének. „Egy kis statisztika” rovatban az 1858. évi népszámlálás adatait kapjuk: 16 város, 79 mezőváros, 2622 falu, lakosság száma: 2 173 704. Tájékoztatót kapunk a *köz- és egyházi oktatásról is*. „Az ipartár”-ban *mesterségek* neveivel találkozhatunk, ezek közül választhatott a korabeli fiatalság: *fésűs, csutorás, kaptafa-faragó, késes, nyerges, kútfúró, lópatkoló, papucsos, pintér, kádár, sodromykészítő, szűrszabó, szappanos, szítás, rostás* stb.

Nagyvárad már a honfoglalás idején jelentős magyar település volt. Püspökségét Szent László alapította 1080-ban. A városban a reformáció nyomán, 1558 után, főiskolát és nyomdát létesítettek. A törökök támadása után a főiskola elmenekült tanárai és hallgatói alapították meg a Debreceni Kollégiumot. 1883-ban adták ki Tichy Lajos szerkesztésében a *Nagyvárad Új és Ó Kalendárium* első évfolyamát. A Biharmegyei Képes Nagy Naptárt a Biharmegyei Népművelési Egylet megbízásából Sipos Orbán szerkesztette és adta ki Hollósy Jenő nyomdájában.

Naptár 1846-ik közevűre, a Róm. Catholica Egyház használatára, Budán, a M. Kir. Tudományos Egyetem betűivel. Ebben az 569 oldalas könyvben 122 oldalnyi terjedelmű *Tanügyi Névtár* is szerepel, amely az összes katolikus felső és középfokú iskoláját, azok igazgatóinak és nevelőinek nevét közölte az ország öt kerületéből: Az erdélyi kerületekből: Nagyvárad Kir. Akadémia, hitszónoki, jogi és bölcséleti karral, Temesváron, Szatmárnémetiben, Szegeden bölcséleti tanulmányok, gimnázium 9, néptanoda 17 helységben. Figyelembe véve más felekezeti iskolákat is, megállapítható, hogy a magyar iskolahálózat felső- és középfokú szinten korához mérten fejlett volt.

A *Nemzeti Kalendárium* megmaradt példányai visszaszámlálása szerint az első kiadás 1790-ben jelent meg, 1820-ig. *Magyar és Erdély Országai Nemzeti Kalendárium* Fűskuti Lenderer Lajos betűivel és költségével, Pesten 45 oldal terjedelemben. Kisebbségi módosításokkal, szerző, kiadó változtatásával több mint száz éven át kedvelt kalendárium volt, korának megfelelő szinten adott tanácsot háztartási, gazdasági, egészségi kérdésekben.

Bucásnszky Alajos 1849. évi képes naptára 80 oldalnyi, benne a naptári rész mellett *A magyarok története* című fejezet, benne a honfoglalásról és a hét vezérről kap tájékoztatást az olvasó. A naptár 1942-ig jelent meg, 1870-ben pl. 400 ezer példányban.

A *Népszerű naptár* 1851-ben jelent meg, a magyar népnek a rendszerrel szemben táplált gyűlöletét — bár allegorikusan —, de félreérthetetlenül már a címlapján tudtul adta: „*Mind azok használatára, a kik az 1850. év után Magyarban még magyarokul megmaradtak.*”

1891-ben jelent meg a *Nix Dajcs — Ősi szittyia naptár*, 144 oldalon, érdekes része 125 karikatúrarajza.

1856-ban jelent meg a *Nemzeti Képes Naptár*, színvonalas, irodalmi értékű, 320 oldalon nyújtott olvasóinak ismeretterjesztést, közéleti tudnivalókat és szórakozást. A *Szépirodalmi keretben* többek között Arany János, Jókai Mór, Tompa Mihály, Vörösmarty Mihály novellái, versei jelentek meg. A naptár közölte, hogy gróf Mikó Imre a Kolozsváron létesült Erdélyi Múzeum-Egylet céljára átengedte palotáját.

A *Pesti Hírlap* egyik legrégebb és legjelentősebb politikai napilapunk volt. Első ízben 1841-től 1849-ig jelent meg Kossuth Lajos szerkesztésében. A lap főmunkatársai között találjuk Mikszáth Kálmánt, Eötvös Károlyt, Jókai Mórt. *Naptárait 1890-től minden évben kiadta*, a második világháborút követően, a lap megszűntéig. A naptárak tartalma felölelte az elmúlt év minden fontosabb társadalmi, bel- és külpolitikai eseményeit. Emellett az irodalmi termékeket, színházi és a zenei élet eseményeit is bemutatta.

Magyar Alföldi Legújabb Kalendárium. Aradon adták ki első példányát, a szegényebb falusi lakosság vásárokon árult naptára volt.

Hangya Naptár. A Hangya Szövetkezetek naptárjai s földművesek és iparosok kedvelt olvasmányai voltak.

Brassói Naptár — 1922. A Brassói Lapok politikai napilap kiadásában jelent meg, többek között szóvá tette a román hatóságok indította, a bíróságok előtt folyamatban lévő irredenta pereket. A legsúlyosabb kérdésnek a templomok és az iskolák bezárását, működésük akadályoztatását tartotta. A válságos években a magyar öntudat megőrzésének jelentős támasza volt.

Hargita Kalendárium — 1974. Csíkszeredában, a jelentős iskolavárosban jelent meg, amelynek nyomdája 1670-ben létesült. Beköszöntő sorai ma is szívhez szólnak „*Szolgálattételre jelentkezik ismét a Hargita Kalendárium. Édes anyanyelvünk kemény zengésű szép szavaival köszöntjük kedves olvasóinkat!*” Elkerülhetetlenül sor került ezután Ceaușescu, „a haza nagyra becsült fiának” a köszöntésére, de visszafogottabban. Minden helység csak magyar nevével szerepel benne. Tamási Áron novellája mellett Szent-Györgyi Albert értekezése, Tompa László verse és Kacsó Sándor írása is szerepel a naptárban. Tankó János még megírhatta, hogy 1934-ben édesanyja füzetlapra írt feljegyzését felterjesztette, hogy az állami iskolában olyan tanítókat nevezzenek ki, akik ismerik a magyar nyelvet, s a magyar anya-

nyelvű gyermekeket tanítsák magyarul. A naptárban megemlékeztek a székelykeresztúri Petőfi-szobor 1973. évi felavatásáról, kép is megjelent a könyvben, és keresztrejtvényben a *13 aradi vértanú* nevét kellett az olvasóknak megfejteni.

Brassó Magyar Képes Naptár. Az 1888-ban megjelent második évfolyam első oldalához ragasztott mellékleten *Kossuth Lajos arcképe* alatt Turinból küldött üdvözlő sorai olvashatók. A naptárnak ma is közérdeklődésre számot tartó cikke az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület bemutatása.

Erdélyi Székely Naptár. Az 1844. évi példánya maradt ránk. A naptár érdekessége az egyes hónapok elnevezése. Minden hónapnak három nevet adott a naptár: egyházit, évszak szerintit (télhó, tavasz hó stb.), és végül társadalmi vonatkozásút. Az utóbbi szerint az év *12 hónapja* (zárójelben az egyes hónapok sorszáma): Vigalom hó (I.), Fagyálló hó (II.), Kinyílás hó (III.), Szántó hó (IV.), Virító hó (V.), Kaszáló hó (VI.), Arató hó (VII.), Béhordó hó (VIII.), Érlelő hó (IX.), Szűrő hó (X.), Vigasztaló hó (XI.), Zsiradékony hó (XII.). *Az erdélyi magyar iskolák ismertetését évenkénti folytatásokban közölte.* Az 1844. évben a székelykeresztúri unitárius iskoláét, amely 1794-96-ban épült. A tanulók száma 250 volt. A közismereti tárgyakat tanító tanára egyben az iskola rektora is volt, egy senior, aki a kolozsvári főiskolát végezte el, tanította a grammatikát, egy másik a szónoklattan, a harmadik pedig az énekkart vezette. A végzett tanulók „a Kolozsváron virágzó főiskolába mehettek”. A második iskola, amelyet ismertetett, a Maros- vagy Székely Vásárhelyi kir. Kat. Nevelőház, azaz papnövelde, amely 1712-ben 40 tanulóval nyílt meg.

A *Pallas Nagy Képes Naptára* 1880-tól jelent meg, a közművelődést is szolgáló naptár volt, írói között szerepelt többek között Benedek Elek is.

Reméljük, hogy az említett naptárak széles körben terjedtek, olvasták is őket, s nyelvükkel, tartalmukkal hozzájárultak anyanyelvi tudásunk gazdagításához, az iskolába járó fiatalok oktatásához, vagy az iskolát abbahagyók későbbi oktatásához, s talán a nem ismertetett, a Magyarországon megjelent naptárak is eljuthattak erdélyi olvasókhhoz. Talán az olvasni-írni tudók között sokan akadtak olyanok, akik már tudatosan gyűjtötték is a könyveket, naptárakat is...
